

Hana Adrienn

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: Lévay Miklós

AZ ÉRTELMI-ERKÖLCSI FEJLETTSÉG, MINT A BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉGREVONÁS LEHETSÉGES KRITÉRIUMA

Előadásom témája az értelmi erkölcsi fejlettség, mint a felelősségre vonás egyik lehetséges kritériuma. A német jogalkalmazás felől közelítem meg az értelmi-erkölcsi fejlettség terminus technicusát. A téma különös jelentőségére és a tartalmi kötöttségekre tekintettel azonban nem áll módomban a fiataikorúak büntetőjogi szabályozásának német példáját a legapróbb részletekig elemezni.

Európa számos országában a XX. század első két évtizedében – köszönhetően az európai büntetőjogi reformmozgalmaknak – kialakult a fiataikorúak büntetőjogi felelősségi rendszere, mely az értelmi-erkölcsi fejlettség kategóriájának, mint a beszámítási képességen túli kritériumnak a figyelembevételével, egy differenciáltabb felelősségre vonásra teremtett lehetőséget.

Az európai államok jelentős részében az adott életkor betöltése mellett a felelősségre vonás kritériumaként egyéb feltételeket is támasztanak, így például az értelmi erkölcsi fejlettség, akarati feltétel, ítélőképesség vagy belátási képesség megléte. Összességében megállapítható, hogy a fenti feltételek vizsgálata olyan országok büntetőjogában jellemző, ahol a büntethetőségi korhatár nem éri el a 14. életévet. Ezekben az esetekben azt vizsgálják, hogy a fiatal rendelkezett-e a szükséges érettséggel, ill. a jó és rossz közötti különbségtétel eldöntésével.

A nemzetközi dokumentumok közül a Pekingi Szabályokban található rendelkezés megköveteli, hogy a fiataikorú bűncselekményének elbírálása során figyelemmel kell lenni az elkövető értelmi, erkölcsi, szellemi érettségére (együttesen belátási képesség).

A 40. cikkhez fűzött kommentár emelendő ki, mely szerint „a büntetőjogi felelősség megállapításánál fontos figyelembe venni a fiatal erkölcsi és pszichológiai fejlettségét, hogy vajon antiszociális magatartásáért az elkövetőt ítélőképessége és értelme alapján felelősségre lehet-e vonni.”

A hazai jogi szabályozást áttekintve megállapíthatjuk, hogy az 1908. évi XXXVI. tc. tartalmazta az értelmi-erkölcsi fejlettség követelményét a második világháború előtt.

I. Büntetőnovella 17. § „Az ellen a fiataikorú ellen, akinek a büntett vagy vétség elkövetésekor a büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettsége meg volt a következő intézkedések tehető: dorgálás; próbára bocsátás; javító nevelés, fogház- vagy államfogházbüntetés.”

A „más elbánás elve” érvényesült itt is, tekintettel arra, hogy a büntethetőség feltételeként, a cselekmény bűnösségének felismerése mellett egy további feltételt is tartalmazott, mégpedig az értelmi és erkölcsi fejlettséget, melyet a bíróság a tárgyalás során külön ellenőrzött.

Ez a formula azonban nem jelentett teljes szakítást a klasszikus elvekkel. Erre utal a törvény indoklása is: „A determinizmus és az indeterminizmus harcában a törvényjavaslat az akaratszabadság álláspontjára helyezkedik, de elismeri azt a korlátozást, hogy a létező társadalmi környezet és a büntettes testi, szellemi és erkölcsi fejlettsége az akarati elhatározásnál, mint determináló tényezők hatnak.”

Az 1951. évi 34. tvr. hatályon kívül helyezte a Büntetőnovellát. A büntethetőség feltételeként meghatározott értelmi és erkölcsi fejlettség kritériumát végleg száműzte a büntetőjogból a mai napig.

Az elmúlt két évtizedben többen is szorgalmazta visszaállítását. A hazai szakemberek egyöntetűen szükségesnek tartják a belátási képesség, mint felelősségi kategória újra bevezetését.

Dr. Ligeti Katalin a következőképpen nyilatkozott tanulmányában az értelmi-erkölcsi fejlettség kategóriájával kapcsolatban:

„Egyetértek azokkal a hazai szakemberekkel, akik az értelmi-erkölcsi fejlettség felelősségi feltételként való bevezetése mellett érvelnek. A feltétel bevezetésével a jogalkalmazás során a jelenleginél nagyobb lehetőség nyílna az egyéniesítésre, a differenciált elbírálásra, különös tekintettel azoknak a fiatalkorúaknak az ügyére, akik a mai szakértői minősítések szerint pszeudodebilek, közepesen súlyos gyengeelméjűek vagy ezekhez hasonló állapotúnak minősülnek.”¹

Az európai országok közül a német jogalkotás példáját választottam az értelmi-erkölcsi fejlettség, mint lehetséges kritérium fogalmi elemeinek áttekintésére.

A jogalkotó a fiatalkorú személy anyagi büntetőjogi felelősségre vonását az életkori határokon túl további, speciális büntethetőségi feltételekhez köti.

A német szabályozás tekintetében is elsődlegesen a nevelő funkcióra helyezik a hangsúlyt. Ennek érdekében fel kell deríteni mindazt, ami az elkövetéssel kapcsolatos így az okát, hátterét, következményeit. A bűncselekmény súlya kizárólagos kritériumot nem jelenthet a legmegfelelőbb eljárási megoldás alkalmazása vagy kizárása tekintetében. Lehetőség szerint büntetőjogon kívüli eszközöket vesznek igénybe, ill. igyekeznek az eljárást elterelni a hagyományos büntetőjogi útról, melyre a törvény számtalan lehetőséget biztosít.

A fiatalkorúakra vonatkozó törvény a tárgyi hatályt a következőképpen fogalmazza meg: „Fiatalkorú az, aki a cselekmény elkövetésekor tizenegyedik életévét betöltötte, de a tizennyolcadikat még nem, fiatal felnőtt az, aki a cselekmény elkövetésekor tizennyolcadik életévét betöltötte, de a huszonegyediket még nem.”

A büntetőjogi felelősségre vonás feltételei eltérnek a hatályos magyar szabályozástól, ugyanis a német büntetőjog a fiatalkorú büntethetőségének feltételül

¹ LIGETI Katalin: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója 20. o.

szabja, hogy a cselekménye jogellenességének felismeréséhez és az ezen felismerésének megfelelő magatartás tanúsításához szükséges erkölcsi és szellemi fejlettséggel rendelkezzen („a fiataalkorú büntetőjogilag csak akkor felelős, ha a cselekményelkövetése idején erkölcsi és szellemi fejlődése révén elég érett ahhoz, hogy felismerje cselekménye jogellenességét, s e felismerésnek megfelelően cselekedjék”).²

Azon fiataalkorú nevelése érdekében, aki büntetőjogilag felelősségre nem vonható, a bíró a gyámügyi bíróhoz (Familien- und Vormundschaftsrichter) hasonló intézkedéseket rendelhet el.

A fiataalkorúak esetében tehát feltételes büntethetőség érvényesül, ugyanis az életkor betöltése nem egyetlen kritériuma a büntetőjogi felelősségre vonásnak, mivel megfelelő érettség is szükségeltetik.

A fiataalkorúak önálló büntetőjogi felelősségi rendszerének egyik fontos eleme, a felelősségnek az életkor és a beszámítási képesség mellett egy, csak ebben az elkövetői körben érvényesülő feltétele az értelmi erkölcsi fejlettség.

A törvény minden esetben arra kötelezi a bírót és az ügyészt, hogy vizsgálja meg a 14. életévét betöltött fiataalkorú elkövető büntethetőségét, amelyről az ítéletben rendelkeznie kell.

Ez a vizsgálat főleg retrospektív jellegű, tekintettel arra, hogy annak megállapítására irányul, hogy a fiataalkorú a tett elkövetése idején rendelkezett-e megfelelő érettséggel.

A büntethetőség megállapításánál nem az elkövető biológiai-idegrendszeri fejlettsége az irányadó, így a magyar szabályozáshoz hasonló kóros elmeállapot, mint beszámítási képesség elsősorban az elmeműködés állapotával összefüggő fogalom és értékelése döntően orvostudományi kategóriák alapján történik.

A fiataalkorú nem az elmeműködés patológiás jellegére figyelemmel mentesül a felelősségre vonástól, mivel a törvényhozó éppen az egészséges emberi fejlődés sajátos fázisait értékeli.

Az értelmi erkölcsi fejlettség, mint felelősségi feltétel az elkövető társadalmi érettségének, a szocializáció minőségének értékelésére szolgáló fogalom. Ennek vizsgálata révén a jogalkotó eldöntheti, hogy az adott fiatal ismeri-e a társadalom uralkodó érték- és normarendszerét, a különböző magatartási szabályokban megnyilvánuló társadalmi követelményeket.

A fiataalkorúak büntetőjogi felelősségének a kellő érettség a központi kategóriája. Az érettség valójában a fiataalkorúak felelőssége szubjektív oldalának speciális megnyilvánulása, amely a szándékosság/gondatlanság kategória-párhoz (bűnösséghez) hasonlóan tudati (kognitív, intellektuális) és akarati (voluntatív) elemből épül fel.

Az érettség tudati mozzanata azt árulja el, hogy a fiataalkorú ismeri-e a tilalmat megfogalmazó büntetőnormát. A normatudatosság nem az absztrakció szintjén kell jelentkeznie, hanem interiorizálnak kell lennie, vagyis olyan mértékű elfogadással

---

² JGH 3. § „Ein Jugendlicher ist strafrechtlich verantwortlich, wenn er zur Zeit der Tat nach seiner sittlichen und geistigen Entwicklung reif genug ist, das Unrecht der Tat einzusehen und nach dieser Einsicht zu handeln.”

kell találkozzon, amely lehetővé teszi gyakorlati alkalmazását. A norma interiorizációja³ nagymértékben függ a fiatalkorú szociális érettségétől, amelynek megléte olyan erkölcsi értékrendszert feltételez, amely orientálja a fiatalkorút a jogellenesség felismerésében. A jogellenesség ebben az összefüggésben a társadalmi közösség rendezett együttélésének megzavarásával azonos. A fiatalkorú akkor tekinthető normatudatos és erkölcsileg megfelelően értett személyiségnek, amikor teljes bizonyossággal el tudja dönteni, hol húzódik a csínytevés és a büntetendő cselekmény közötti határ.

A kellő érettség fogalom akarati eleme kizárólag abban az esetben vizsgálható, amennyiben a fiatalkorú a cselekmény jogellenességének a tudatában volt. A voluntatív összetevő vizsgálata a fiatalkorú személyiséganalízisének a második szintje. Az akarati elem arra keresi a választ, hogy a jogellenesség tudatában cselekvő fiatalkorú képes-e ellenállni az őt az elkövetés felé sodró vágyának, vagy sem. Az akarati elem nem észérvként jelenik meg, hanem a vágyat fékező ellenmotívumként. Amennyiben a fiatalkorúban ez a gátló-fékező akarat nem alakul ki, érettsége nem állapítható meg.

A német büntetődogmatika a tudati és az akarati elemet a belátási képesség kategóriájában fogja össze. A fiatalkorúak belátási képességének vizsgálata különös körültekintést kíván, hiszen éppen erre az életszakaszra jellemző az ösztönök és a vágyak olyan túlsúlya, amely kizárja az esetleg kialakuló jogellenesség-tudatnak megfelelő cselekvést.

A német büntetőjog ismeri a részleges, illetve relatív beszámíthatóság tanát, amelynek értelmében a több cselekményt is elkövető fiatalkorú a halmazatban lévő cselekmények közül egyesek miatt felelőssé tehető, mert azokra belátási képességgel bírt, míg e képesség hiányában más cselekmények vonatkozásában nem keletkezik büntetőjogi felelőssége. Jelentős nehézségek forrása a belátási képesség vizsgálata csoportban elkövetett cselekmények esetén, hiszen a csoportdinamikai faktorok akár teljes mértékben kikapcsolhatják a fiatalkorú tudati, illetve akarati működését.⁴

A belátási képesség vizsgálata a gyakorlatban komplex vizsgálatot igényel, amely a fiatalkorú szellemi és erkölcsi érettségét, valamint önkontrollját egyszerre elemzi.

A szellemi értettség alatt a fiatalkorú azon kognitív képességét értik, amely alapján képes megérteni a különbséget jogos és jogtalan között. A szellemi érettség vizsgálata tehát az intellektuális jellemzők vizsgálatát jelenti, azaz annak a megállapítását, hogy a különböző előírások között képes-e a fiatalkorú differenciálni, aszerint hogy az adott előírás megsértése milyen típusú és súlyú szankciót vonhat maga után. Az erkölcsi érettség vizsgálata ezzel szemben a bűn, a bűnösség meg-

---

³ Viselkedési szabály elsajátítása, valamely norma ösztönössé válása, a külső történések pszichikus tartalommal való alakulása

⁴ CSEMÁNÉ DR. VÁRADI Erika felszólalása az Életkor és belátási képesség címmel 2007. január 26-án megrendezett Magyar Kriminológiai Társaság tudományos ülésén <http://www.bunmegelozes.hu/?pid=283>

élésének élményét jelenti, illetve az alapvető normákkal való azonosulás színvonalát. Az önkontroll vizsgálata pedig a „rossz”-nak való ellenállás képességét méri, tehát hogy rendelkezik-e a fiatalkorú kellő belső tartással és saját magatartásának megfelelő kontrolljával ahhoz, hogy a felismert normának megfelelő magatartást tanúsítson. Az önkontroll vizsgálata tehát a külső és belső kényszereknek való ellenálló képességet méri.⁵

Az erkölcsi és szellemi fejlettség megítélésében a Német Ifjúsági- és Pszichiátriai Társaság által elfogadott Marburgi Irányelvek szolgálnak alapul, amely tíz pontban foglalja össze a figyelembe veendő kritériumokat. A bírói gyakorlat – támaszkodva a klinikai gyermek- vagy ifjúságpszichológus véleményére – a következő tíz szempontot vizsgálja a „társadalmi érettség”, tehát a büntethetőség kérdésében:

- a) Reális életterv
- b) Képesség az önálló, megindokolt döntésre
- c) Képesség a jövőre is figyelmet fordító gondolkodásra
- d) Képesség az érzelmek értelemnek történő alárendelésére
- e) A személyiség bizonyos fokú önállósága a szülőkkel szemben
- f) Önállóság az egykorú csoport tagjaival („peer group”) szemben
- g) A mindennapi élet önálló intézése
- h) Képesség a tartós kötődésre
- i) Felnöttes szexualitás
- j) Realisztikus beállítottság az iskolával vagy a munkával szemben.⁶

A belátási képesség, mint felelősségi kritérium bevezetése a fiatalkorúak büntetőjogi felelősségét feltételes felelősséggé változtatja. Utóbbi azt jelenti, hogy minden egyes esetben vizsgálni kell, hogy a fiatalkorú terhelt elérte-e azt a szellemi-erkölcsi érettséget, amely a büntetőjogi felelősség megállapításához szükséges. Fiatalkorú terhelt esetén a bíróság hivatalból köteles a belátási képesség vizsgálatára.

A fiatalkorúakkal szembeni büntető-igazságszolgáltatás sajátos céljai egyedül az elkülönült igazságszolgáltató testületek működtetése útján érhetőek el. A fiatalkorúak önálló büntetőjog-alkalmazó hatóságai kifejezik azt a speciális szaktudást is, amely a belátási képesség vizsgálatához szükséges. A fiatalkorúak ügyészségén és bíróságán dolgozó szakemberekkel szemben törvényi követelmény a pszichológiai, pszichiátriai és pedagógiai területen szerzett jártasság. A fiatalkorú személy érettsége és belátási képességének megítélése azonban még különleges szakismeretek birtokában is komoly kihívás. A bíró és az ügyész pedig a speciális követelmények ellenére Németországban is első sorban jogász. Az eltérő szakmai tudások közötti távolság csökkentésére létrehozták a Jugendgerichtshilfe (JGH) intézményét, amely egyrészt a büntetőeljárás kezdetétől képviseli a fiatalkorú terheltet a nevelő és gondozó célok érvényesítése érdekében, másrészt szakmai segítséget nyújt a büntetőjog alkalmazásához az ügyészségek és a bíróságok részére. A JGH többek között

⁵ LIGETI Katalin: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója 20-21. o.

⁶ BOGÁR Péter – MARGITÁN Éva – VASKUTI András: Kiskorúak a büntető igazságszolgáltatásban. Budapest, KJK-Kerszöv, 2005, 47. o.

környezettanulmányban tárja fel a fiatalok családi és személyi körülményeit, kihallgatja a fiatalokat és a környezetében élő tanúkat, valamint felkutatja az egyes bűn okokat. Tapasztalatait beszámolóban foglalja össze, amely a további büntetőeljárás meghatározó jelentőségű dokumentumaként nagyban hozzájárul a belátási képesség vizsgálatához is. A JGH szakemberei az ügyészi, illetve a bírósági eljárásban maguk is tanúként kötelesek közreműködni. A JGH azonban nem jár el szakértőként: a különösen bonyolult esetekben a bíróság, illetve az ügyész külön szakértő bevonásával vizsgálja és dönti el a fiatalok terhelt belátási képességét. Az előadás rámutatott arra, hogy a német és az osztrák jog olyan komplex, többirányú megközelítést alkalmazó struktúrát épített ki a fiatalok büntetőjogi felelősségre vonására, amely példaadó lehet a folyamatban lévő hazai kodifikáció számára is.⁷

Az értelmi-erkölcsi fejlettség vizsgálatánál felvetődnek nehézségek. Ezek közül kiemelni párat. Nehéz egy olyan objektív rendszert kialakítani, amelynek birtokában teljes bizonyossággal eldönthető, hogy a fiatalok kellően érettek-e a büntetőjogi felelősségre vonáshoz. A retrospektív vizsgálat során gondot okozhat az a tény, hogy a cselekmény elkövetése és elbírálása között hosszabb idő telhet el, melynek során a fiatalok lelki-szellemi fejlődése fordulatot vehet.

Kiindulópontként a bűnösség fogalmának meghatározása szükséges. A német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság egy 1952-es döntésében a bűnösség alapjairól a következőket állapította meg: „A büntetés bűnösséget feltételez. A bűnösség elvetendőséget jelent. A bűnösség megállapításával azt jelentjük ki, hogy a tettes a jogtalant választotta, holott dönthetett volna jogos mellett is. ... Az ember szabad, felelős és erkölcsös önrendelkezéseként csak akkor dönthet a jogszerű mellett, ha azt meg tudja különböztetni a jogtalanságtól. Erre pedig az képes, aki erkölcsi ítélőképességénél fogva felismeri a tett jogtalanságát, nem jogtechnikai értelemben, hanem saját gondolatának megfelelő értékrendszerben.”⁸

Felvetődött a kérdés továbbá, hogy a bíróság figyelembe veheti-e a bűnösség megállapításánál azt, hogy az elkövető tudatában a saját nemzetiségi vallási és etnikai normái előbbre valóbbak, mint a jogrend szabályai. Ez főként akkor merül fel, ha az elkövetői normái nem egyeztethetők össze a jogrendszerrel, tipikusan azért, mert más kultúrkörből származik.

A német gyakorlat arra a következtetésre jutott ezzel kapcsolatban, hogy a megítélésben helye lehet az eltérő norma- és értékrendszer figyelembevételének. Ezekben az esetekben azonban a pszichológus mellett antropológiai, néprajzi szakértőt is kirendelnek, aki arról nyújt szakvéleményt, hogy a más kultúrájú fiatalok normarendszerében hogyan értékelődik az elkövetett cselekmény.

⁷ CSEMÁNÉ VÁRADY Erika felszólalása az Életkor és belátási képesség címmel 2007. január 26-án megrendezett Magyar Kriminológiai Társaság tudományos ülésén <http://www.bunmegelozes.hu/?pid=283>

⁸ BOGÁR Péter – MARGITÁN Éva – VASKUTI András: Kiskorúak a büntető igazságszolgáltatásban. Budapest, KJK-Kerszöv, 2005, 42. o.

Zárógondolatként elmondható, hogy a fiatalkorúakkal kapcsolatos büntető-igazságszolgáltatás Németországban szellemiségében, intézményrendszerében, sajátos jogintézményeiben – például a fiatalkorúak bíróságát segítő szervezet (Jugendgerichtshilfe) – a törvény személyi hatályában és jogkövetkezmenyi rendszerében megfelel mindazoknak az elképzeléseknek, melyekkel a nevelést középpontba helyező, jóléti-gyermekvédelmi modellt ruházzuk fel.

Az egész szabályozást jellemző és meghatározó jelszavak a szubszidiaritás – azaz a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának minimális beavatkozási lehetősége –, valamint aporportionalitás.⁹

Kitekintve a magyar szabályozás sajátosságaira megállapíthatjuk, hogy a hazai jogi környezet és szabályrendszer alapjaiban megfelel a nemzetközi dokumentumok elvárásainak.

A Gyermekek jogairól szóló 1989. évi New Yorki Egyezmény ratifikálásával kapcsolatban hazánk is eleget tett az Egyezményben foglaltaknak. A fiatalkorúak „más elbánása”, a megfelelő garanciális rendszer, a nevelési cél, a speciálprevenció elsődlegessége mind-mind fontos tényezője ennek, de nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy ezek valódi jelentőségét maga a gyakorlat adja meg.

Hazai jogunkban hiányzik az értelmi-erkölcsi fejlettség kategóriája, mint felelőségi kritérium. A magyar szabályozásban egyaránt megfontolandó – tekintettel a német példára – egy önálló, csak a fiatalkorúakra alkalmazandó törvénykönyv, továbbá érdemes továbbgondolni az büntetőjogi felelősségre vonás feltételeként a beszámítási képesség mellett a fiatalkorú értelmi erkölcsi képességét is. A fiatalkorúak ügyeiben hozott ítéletekben az elkövető értelmi képességére vonatkozó „pszeudodebilis”, „középsúlyos gyengeelméjű” és ehhez hasonló minősítések egyre gyakoribb előfordulására tekintettel, célszerűnek mutatkozik a szóban forgó felelősségi feltétel ismételt bevezetése a hatályos jogi szabályozásba.

Mindezen a reformjavaslatok ma is jelen vannak, kérdés csupán az, hogy mennyire tudnak érvényesülni és hatályosulni a jelenlegi szabályozás mellett.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BOGÁR Péter – MARGITÁN Éva – VASKUTI András: Kiskorúak a büntető igazságszolgáltatásban Budapest, KJK Kerszöv, 2005

CSEMÁNÉ VÁRADI Erika: A fiatalkorúak bíróságát segítő szervezet Ausztriában és Németországban in: Gyermekvédelem – nevelőközösségek 1994/1

---

⁹ CSEMÁNÉ VÁRADI Erika: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának nemzetközi tendenciái az Európai Unióban, különös tekintettel az egyes országok szabályozására In: LÉVAY Miklós (szerk.): Az Európai Unióhoz való csatlakozás kihívásai a bűnözés és más devianciák elleni fellépés területén. Bűnügyi tudományi közlemények 7. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2004, 318-319. o.

- CSEMÁNÉ VÁRADI Erika: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának nemzetközi tendenciái az Európai Unióban, különös tekintettel az egyes országok szabályozására. In: Lévay Miklós (szerk.): Az Európai Unióhoz való csatlakozás kihívásai a bűnözés és más devianciák elleni fellépés területén. Bűnügyi tudományi közlemények 7. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2004
- CSEMÁNÉ VÁRADI Erika – Lévay Miklós: A fiatalkorúak büntetőjogának kodifikációs kérdéseiről – történeti és jogösszehasonlító szempontból. In: Büntetőjogi Kodifikáció. 2002/1
- DÖRNMANN, Uwe – BECK, Hans Werner: Kriminalitätsanalyse und prognose. Möglichkeiten und Grenzen. in: Wissenschaftliche Kriminalistik. BKA Forschungsreihe 16. Wiesbaden, 1984
- LÉVAY Miklós: Az Európa Tanács R (2003) 20. számú ajánlása a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerről. In: Wiener A. Imre Ünnepi Kötet. Szerk.: Ligeti Katalin Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2005
- LŐRINCZ József: Európai fejlődésirány a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásában. In: Rendvédelmi Füzetek. 1999/11
- VÁRADI Erika: Nemzetközi tendenciák a fiatalkorúak büntetőjogrendszerében, különös tekintettel a német jogterületre. In: Ünnepi tanulmányok II. Horváth Tibor professzor 70. születésnapjára. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1997
- WIENER A. Imre (szerk.): Büntetőjog Általános Rész. Budapest, KJK-Kerszöv, 2004
- CSEMÁNÉ VÁRADI Erika felszólalása az Életkor és belátási képesség címmel 2007. január 26-án megrendezett Magyar Kriminológiai Társaság tudományos ülésén <http://www.bunmegelozes.hu/?pid=283>
- LIGETI Katalin: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója
- OSTENDORF, Heribert: Jugendstrafrecht in der Diskussion. In: Zeitschrift für Rechtspolitik. 2000/3
- SCHULDZINSKI, Wolfgang: Jugendstrafrecht in der Bundesrepublik Deutschland. In: Losseff-Tillmanns, Gisela – Skindorff, Cardire – Borricand, Jacques (Hrsg): Jugend(kriminal)recht in Deutschland und Frankreich. Auf der Suche nach neuen Wegen. Bonn, Forum Verlag Godesberg, 1992
- KREUZER, Arthur: Ist das deutsche Jugendstrafrecht noch zeitgemäß? In: Neue Juristische Wochenschrift 2002/3